

NEMÁŠ-LI BOHA, MÁŠ

Psycholog a religionista **PAVEL ŘÍČAN (69)** je chodící jungovská pravda, že náboženství je psychoterapeutický systém. V nedávno vydané knize *Psychologie náboženství* svou celoživotní zkušenost rozhodně nenechal stranou.

Jsou věřící duševně zdravější než ateisté?

V křesťanských zemích se zjistilo, že ano. Statisticky: u věřících je méně sebevražd, drog, manželských rozvatů atd. Psychologa ovšem zajímají především duše, které svým náboženstvím trpí, protože se mu cele odevzdaly, protože je nějak „přepadlo“, stalo se pro ně vášní, trápí se třeba bídou celého světa nebo svou vlastní hříšností, cele se obětují nějakému velkému poslání. Křes-

ťanský kříž znamená právě tohle: vítězství dobra skrze sebeoběť. A samozřejmě je také dost lidí, kteří trpí náboženstvím upadlým, ze kterého zůstala jen prázdná forma, nebo zvrhlým do fanatismu či pověry. Ale když to sečtete všechno dohromady a uděláte průměr, tak ano: Jung měl pravdu, náboženství prospívá, duše je na ně „stavěna“!

Jaký křesťanský list má vaše propojení psycholo-

gie s aktivním náboženským životem a religionistikou?

Mě křtil vlastní otec, evangelický farář, i dědeček jím byl. Religionistika mluví trochu ironicky o „božích vnučatech“, což jsou lidé, jejichž rodiče nábožensky žijí či žili s maximálním nasazením a mravní opravdovostí, ale současně s jakousi slepotou pro realitu rodinného i vlastního vnitřního života.

MODLU

Takže vy jste boží vnouče ...

No ano. A taková výchova někdy vede k tomu, že se už dítě hodně zabývá samo sebou, smlouvá třeba se svým nelítostným svědomím a ve svém nitru leccos postřehne – ergo stává se takovým psychologickým samoukem. Celá moje psychologie je vlastně hledáním odpovědí na tyhle otázky z dětství. Zároveň je to ustavičná opozice a kritika autorit, které se tváří, že mají odpovědi na všechny otázky.

Přitom jste sám začínal jako teolog.

Rodinná tradice má někdy větší sílu než vlastní sklony, podívejte se, kolik je například lékařů rodem, kterým to vlastně nesedí. Já jsem na to prostě neměl – ještě že jsem se nestal farářem! Prožíval jsem jako student bohosloví trýznivé vnitřní konflikty, a když jsem se nakonec „utrhl“, začal

Visílec od Davida Černého, ozvláštňující areál AV ČR na Starém Městě pražském, je trefnou metaforou dimenzí, o něž se díky Pavlu Říčanovi rozšířilo spektrum psychologických bádání na příslušném ústavu

Jsem v psychologii něčím, co v ní bylo duchu a duši nejvzdálenější – zkoumáním pohybů prstů při psaní strojem. U toho jsem se cítil jaksi vnitřně „za větrem“.

Objevil jste v něm nějakou vědeckou zákonitost?

To ne, ale přišla šedesátá léta, doba tání, a já jsem se brzy dostal k testům inteligence, pak k osobnostním dotazníkům, to už jsou věci trochu bližší duši. Pořád jsem ovšem chtěl něco měřit, nevědomě jsem se snažil schovat za tou exaktností před osobními problémy a karamboly božího vnoučete.

A potom?

Potom mě komunisté vyhodili z Akademie věd, což mi paradoxně velmi prospělo, protože jsem se dostal z příslovečné slonové věže „čistého“ výzkumu ke klinické psychologii, do níž mě navíc uvedli vynikající mužové Langmeier a Matějček, mimochodem aktivní křesťané. Klinik s měřením nevystačí, musí se snažit rozumět lidským vztahům a hlubinám nevědomí, bolavé duši. Tak jsem se učil projektivní metody psychodiagnostiky a posléze i psychoterapii, prodělal jsem freudovský výcvik a něco jsem pochytil i od jungiánů.

Jak jste se vyrovnával s ideologickými tlaky? Školní ateismus vás netraumatizoval a charakter vám nenalamoval?

Komunistický puč mě zastihl až v patnácti letech a tak trochu jsem naletěl na mýtus o světlych zítřcích. A v ateismu jsem nacházel obranu před svým vnitřním náboženským životem, který jsem nechtěl žít – zkoušel jsem to bez Pánaboha čtvrt století. Problémem byla spíš politická statečnost, byl jsem hodně ctižádostivý, a abych měl jakés takés šance uplatnit se, bylo třeba chodit na nějaké ty schůze a aspoň formálně vykazovat „angažovanost“. Snažil jsem se to kompenzovat spoluprací s disidenty, kterých bylo mezi mými přáteli hodně, i tím, že jsem do svých psychologických knih a přednášek „pašoval“ myšlenky evropské duchovní tradice. Ale stejně mě to žralo a hluboce ponižovalo, nejspíš i rozvracelo.

Dnes, jak píšete v knize Psychologie náboženství, jste angažovaný evangelík.

Někdy v polovině osmdesátých let jsem se vrátil k víře svých otců, poté, co můj – abych to kulantně opsal – projekt autonomní humanistické seberealizace selhal v mém osobním životě. Ale zapůsobil i silný vliv velkého učitele, psychoanalytika Erika Eriksona, jenž byl pro mě skutečným objevem za mého amerického pobytu, kdy jsem ještě budoval svou psychometrickou kariéru, ale už jsem začínal chápat, že tudy cesta nevede. Jeho klasická práce Dětství a společnost obsahuje hlavně teorii osmi životních stadií. V každém z nich se má člověk vypořádat s jedním velkým všelidským tématem. Eriksonovi ex post došlo, že hlavní z těchto témat jsou zároveň ústřední křesťanské ideály, víra, láska a naděje. Jeho dílo se pro mě stalo jakýmsi mostem mezi psychoanalýzou a křesťanskou, případně židovskou a možná i jinou vírou. Postavil jsem na jeho přístup celou knihu Cesta životem, která některým lidem docela pomohla.

OLYMPUS

THE VISIBLE DIFFERENCE

FEEL THE
BEAUTY

Nový μ[mju:] V:

- Kovové tělo
- 38-105 mm zoom

μ[mju:] III Zoom 100:

- Multi-Wide AF systém
- 28-100 mm zoom

μ[mju:] II Zoom 170:

- Objektiv s ED čočkami
- 38-170 mm zoom

μ[mju:] II Zoom 80:

- 6 režimů blesku
- 2x zoom

μ[mju:] II:

- Voděodolné pouzdro
- Multi AF systém

Jedním z nejžhavějších badatelských zájmů pana docenta je fenomén kryptonáboženství: co se děje, když dav mladíků po vítězné hokejové bitvě křičí, že Hašek je bůh, nebo obecněji extáze, meditace, LSD atd., kdy se žádají silné zážitky, ale nikoli Bůh, který by je „ošetřoval“

Jak?

Eriksonova teorie umožňuje člověku pochopit, čím prošel, i to, co právě prodělává. Ke každému období totiž patří určitá typická krize. V kojeném věku krize důvěry, v adolescenci identity, během dospělého „hlavního života“ krize takzvané generativity, což je především láskyplná péče o ty, kteří k nám patří a péči potřebují.

Nebojíte se po návratu k víře psychologie? Sám píšete, že kam proniká kritický rozum, víra a prožitek ustupují, až mizejí.

Člověk může být originální náboženskou zkušeností zavalen, ohromen, rozdrčen, může zešleť. Institucionalizované náboženství slouží jako obrana před tímto nebezpečím, podává věřícím náboženskou prožitky v „bezpečném balení“.

Možná. Ale rozum je obrovský Boží dar, který jsme dostali, abychom ho užívali, zvláště když máme i vzdělání. Freudův osobní přítel a psychoanalytik, švýcarský farář Pfister, říkal, že psychoanalýza je výborná hygiena duchovního života. Při pocitové analýze se odbourá to, co je na pacientově víře falešné a mrtvé. Fascinuje mě sledovat, jak v našem středoevropském regionu pokračuje odnáboženštění, zatímco třeba ve Spojených státech církve prosperují a v Africe i v Jižní Americe vidíme statisícová evangelizační shromáždění letničního hnutí, na kterých plamenní řečníci získávají nové věřící pro Krista, přičemž lidé po tisících pláčejí nad svými hříchy a po stovkách jásají, že byli právě zázračně uzdraveni ze svých nemocí. Přitom mnohým tento typ zbožnosti bezpochyby pomáhá v problémech s alkoholem a s rozvrácenými osobními vztahy, nacházejí smysl života, radost a pokoj. Naši charismatikové žijí nadějí, že to přijde i k nám, že Afrika je znamením naděje pro Evropu.

Dovedete si to u nás představit? Já ne.

Nedávno jsem viděl v hale na Brumlovce německého evangelistu Bonnkeho, který má ty stati-

síce na stadiónech v Africe, u nás přišly tisíce dva. Bonnke kázal mocným hlasem a celým tělem, hromadně vyháněl nemoci a demony. Lidé vstávali a mávali, desítky přítomných hlásily okamžité uzdravení, mně vadila řečnickova samolibost a manipulativnost. Jenže víme my, jak zareaguje duše Evropy třeba ve chvíli, kdy tady budou umírat milióny na teroristický antrax, případně na některou jinou z katastrof, na které máme zaděláno nebo na něž si právě bezstarostně zaděláváme? A vlastně nemusí ani přijít žádný vnější podnět: život duše,

individuální i té kolektivní, má svoji vlastní cestu, kterou nemůžeme předem nijak vypočítat.

Nemluvíte o charismatických trochu bezstarostně? Vy zde nevidíte nebezpečí?

To ano, ale víte, pořádný duchovní život není žádná procházka nebo nezávazné vyžívání náboženských potřeb. Duchovní cesta není bez rizika. Když do toho jdete naplno, a jinak to nemá cenu, tak se v jistém smyslu nutně vzdáváte své svobody. Člověk se musí – a potřebuje – odevzdat celý, trochu jako v manželství. A když opouštíte pospolitost víry, je to něco jako rozvod, což bolí. Moderní člověk vidí ve svobodě nejvyšší hodnotu, často ale ztrácí smysl pro to, že vrcholným projevem svobody je svobodný slib a věrnost. U „charoušů“ si cením, že tohle berou vážně, zatímco v jiných církvích se o tom většinou mluví jen velmi opatrně nebo formálně, bojíme se, že bychom se někoho mohli dotknout. Svobodu a toleranci si pleteme s nezávazností. Zůstává nám pak pouhé pěstování náboženského života, případně jen formální udržování rodinné tradice z úcty k předkům nebo ze zvyku a jaksi „pro jistotu“.

Náboženství opřené o doslovnost obrazů a symbolů je ale nutně pocíťováno jako mentor, jenž má naděláno do vlastního hnízda.

Mluvíte zřejmě o církvích, které – a tu vlastní z toho nemohu vyloučit – do značné míry ztratily důvěru a autoritu. Za nimi jsou pryč už jen banky. Ale duchovní život se neobejde bez autority. Jsem na tom dnes asi tak, že si každý musí najít – což je dost těžké – konkrétního člověka, kterému se odváží důvěřovat do té míry, že ho dokáže přimnout jako duchovní autoritu.

Nejde spíš o to, jak autoritu zvinit?

Já vám rozumím, autority jsou v Evropě podzřelé už nějakých tři sta let, ale jsem přesvědčen, že vnější autorita je potřebná. Lze ji přirovnat k horskému vůdci, jenž zná terén, a když řekne, že se půjde tudy, tak se moc nediskutuje, i když se samozřejmě ve vhodnou chvíli zeptáme, proč právě tudy. Na vůdcích je pak obrovská odpovědnost. Riziko, že selžou, není možné odstranit. Autority je třeba podporovat, fandit jim. V tom jsme my Češi dost slabí, podívejte se do politiky. A když své autoritě nedůvěřujeme, když se jí snažíme na každém kroku podezíravě omezovat, riskujeme nebezpečí, že ona právě proto selže.

Což nemusí být vědomé ...

Ano. A tady může psychologie dost udělat. Duchovní jsou bezpochyby ohrožená skupina. Farář se snadno dostává do vnitřní izolace a podléhá různým sebeklamům – i když na druhé straně je toto povolání příležitostí k tomu nejhlubšímu porozumění sobě samému, k velkému životnímu dobrodružství. Ono žít se hlásáním toho, čemu věříte a čím se můžete poctivě žít, jenom dokud opravdu věříte – to je těžké břemeno. Někteří duchovní si dobře pomáhají, vytvářejí jakési kvaziterapeutické skupiny, v nichž probíhá i výcvik využívající psychologických technik. Ale ještě k nezbytnosti autority: Když je člověk psychicky „ve srabu“ a opravdu potřebuje pomoc, chce se na něco nebo na někoho „pověsit“, s důvěrou a zá-

vislostí až dětskou. A pak jsou tři možnosti: první, že mu jako jeho pastor dovolím, aby se na mě pověsil, a v závislosti ho budu udržovat, což dělávají někteří guruové a vůdcové v sektách. Nebo na něj vyrukují s apelem: jsi dospělý, musíš stát na vlastních nohách, nebudu ti dělat věšák na ideály, nějakého tatínka. Třetí řešení, psychoterapeutické, spočívá v tom, že člověka nechám, aby se na mě pověsil, že to snesu. Může mě obdivovat, budu pro něj pánbůh, může mě milovat jako malé dítě. Já ho nechám, což se na začátku psychoterapie někdy musí udělat, a potom jej pomalu stavím na vlastní nohy, což by mělo být základní zásadou i v náboženské pastoraci. Pokušení udržovat člověka v závislosti na vlastní osobě a léčit si tak svůj komplex méněcennosti může být ovšem značné. Tady mají psychoterapeuti farářům co říct.

Komu ještě můžete prospět jako psycholog náboženství?

Zajímají mě různé typy zbožnosti nebo, jak se dnes s oblibou říká, spirituality. Pro mnohé je nejdůležitější pospolitost, být částí toho, čemu křes-

fané f... mystické tělo Kristovo. Dostali jsme teď grant... abychom psychologicky prozkoumali, jaký je náboženský význam lidského vztahu, i lidé, kteří jich málo, pro které nauka, obsah víry, transc... jsou v podstatě úplně vedlejší, jde jim jen o... Některí se proto dokonce ve velmi z... některé rozdíly v katolické a protestantské... které může psychologie pomoci pochopit. Pro evangelika je například těžké Maria. S... otázka, jak může a má vypadat zbož... v ní chybí ženský prvek. Něco mi říká ta... spiritualita, křesťanská i pohanské... bohyň a kněžky vůbec nejsou vyřizené... něco, co žije – i tady, u nás.

Dnešní pacienti přicházejí ovšem k psychoterapeutovi jako lékaři, muži vědy. Přicházejí se k němu naučit opravdit.

Ano, k lékaři přicházíme jako k opraváři, aby zasáhl skalpelem... pilulkou. I psychoterapie se dá chápat jako... „psychického aparátu“. Tenhle přístup... do psychoterapie se opět tlačí duchovní... dominuje hnutí New Age, převážně nete... proudy spirituality z Východu. Dost se používají meditační techniky odvozené z východních praktik, někteří psychoterapeuti jsou buddhisté, což publikum přijímá docela dobře. Orientalní spiritualita není zatížena průšvihy církví, a tak se přijímá snadněji. Je to ovšem spojeno s rizikem, protože si tady „vypůjčujeme“ z kultury, která je nám jako celek vzdálená.

I vědecky založená psychoterapie tedy může mít náboženské rysy?

Může. Moderní věda vystředila náboženství v úloze vykládat svět. Vznela absolutní nárok na pravdu, prohlásila sama sebe za nejvyšší autoritu, což je v podstatě náboženský nárok. Je velkou zásluhou postmoderny, že vědě pomáhá z tohoto trůnu sestoupit. Jung psychologicky promyslel názor, že náboženství je antropologická konstanta, že každý má nějakého boha. Podle něj se člověk setkává s čímsi, co je v jeho nitru, s archetypem bytostného já. Takové setkání může být nebezpečné, člověk může být originální náboženskou zkušeností zavalen, ohromen, rozdrčen, může zešlést. Institucionalizované náboženství slouží jako obrana před tímto nebezpečím, podává věřícím náboženské prožitky v „bezpečném balení“. Jen náboženští géniové jako Buddha nebo Ježíš tu originální zkušenost zvládnou a předají druhým. Junga zajímalo, kam povede odnáboženštění Evropy. Nacismus a komunismus chápal jako jakési katastrofální výbuchy náboženství, které bylo vytěsněno z vědomí našeho kontinentu a žije v barbarské podobě v kolektivním nevědomí. Doufal, že se objeví něco nového, náboženství na vyšším stupni vědomí, než jakého lidstvo doposud dosáhlo.

Jak reagoval Jung na nástup nacismu v Německu?

Tušil jeho příchod už po skončení první světové války. Analyzoval několik německých pacientů a říkal: „*Plavá bestie se obrací ve svém doupěti.*“ Viděl oživení starogermánského náboženství, které v povrchně pokřesťanštěné Evropě tisíc let žilo jako jakýsi potlačovaný underground. Síla a nadšení německého národa mu imponovaly. Rychle ovšem pochopil zřůdnost této formy náboženství a dělal svou práci: snažil se jako psycholog a myslitel přispět k pochopení, jak mohl německý národ takhle duchovně padnout – a jak se může zase zvednout.

Nesouvisí tahle selhání i dnešní, postmoderní zmatek také s vleklou krizí autorit?

„Authority“ deroucí se na nás z mediálních kanálů čím dál více vytlačují ze světa autoritu učitelů, lékařů, starostů, biskupů, zpovědníků, kteří své postavení mohou budovat jen na bezprostřednosti, síle osobnosti a práci. Najmě kněžství má v sobě něco, co je – psychologicky viděno – těžko nahraditelné. Najít někoho, na koho se plně spolehnu, třeba na pár týdnů nebo let, to je potřebná zkušenost, bez níž lze jen těžko lidsky dospět a prosadit se jako osobnost ve svém životním okolí, a je o ni nouze. Měli bychom asi pochopit, že člověk se učí být autoritou, vést druhé, především tím, že nějakou autoritu loajálně podporuje. Samou kritikou se vést nenaučíme. Velkým problémem je autorita stáří. Bývalo, že starý člověk měl zkušenost, kterou mladí potřebovali. Ale vezměte dnes starého dělníka: mladí mají nové stroje a nové materiály, k tomu on nemůže mnoho říct. Podobně starý hospodář na poli – ale možná i starý psycholog. Musíme hledat nový smysl stáří. Snad se dá najít v obecné lidské zkušenosti: věrnosti, porozumění, umění naslouchat, tohle nestárne, stejně jako proti duchu doby jdoucí zkušenost s nemocí i blízkou smrtí.

Myslíte, že si generace vašich studentů alespoň částečně poradí s problémy, o kterých jsme mluvili?

Mladí mají výhodu rozhledu po světě, o něj jsou chytřejší než my starci, kteří se už bojíme cestovat, protože někde by nám bylo horko a jinde zima nebo by nás mohlo zradit srdce. Já učím na husitské fakultě, kde často potkávám mladé lidi, kteří strávili rok v některé islámské zemi a našli k ní vztah. Ve dvaceti mají zkušenost, kterou jsme my – s možností leda tak dovolené v Bulharsku – nikdy nemohli nabýt, a čtou knihy, k nimž my jsme se dostali ve čtyřiceti nebo v šedesáti. Rád bych sázel na jejich fantazii, na překvapení, která nám připraví. V dějinách lidstva najdeme rozhodující zlomy, kdy se stav ducha mění – a nejen k horšímu. Tak neztrácím naději. Spojuju ji i s vlastními dětmi a vnoučaty, kterým fandím. Souvisí to ovšem s křesťanskou vírou. Náš filosof Hejdránek říká, že nejdůležitější Boží jméno je Budoucnost.

Doc. PhDr. Pavel Řičan, CSc., je uznávaný expert na poli psychologie osobnosti, vývojové a klinické psychologie. V letech 1966–67 působil jako výzkumný pracovník Illinoiské univerzity v USA. Po nuceném opuštění Psychologického ústavu ČSAV pracoval v letech 1971–1990 jako učitel Institutu pro další vzdělávání lékařů. Nyní působí na Psychologickém ústavu AV ČR a přednáší na Husově teologické fakultě UK, kde se zaměřuje na psychologii náboženství. Píše odborné i popularizující knihy (Psychologie osobnosti, Cesta životem, Agresivita a šikana mezi dětmi, S Romy žít budeme – jde o to jak, Psychologie náboženství).

OLYMPUS

THE VISIBLE DIFFERENCE

LOOK INTO
THE FUTURE

Nový Olympus
C-50 Zoom:
• 5 milionů pixelů
• Celokovové tělo

Nový Olympus
C-5050 Zoom:
• 5 milionů pixelů
• 3x zoom

Olympus C-4000 Zoom:
• 4 miliony pixelů
• 3x zoom

Nový Olympus
C-730 Ultra Zoom:
• 3,2 milionů pixelů
• 10x zoom

www.olympus.cz

